

УДК 821.161.2-144

Порожнюк А.Л., Мостова Л.Б.

ОСОБЛИВОСТІ ПОЕТИЧНОЇ МОВИ БАЛАДИ «ТОПОЛЯ» Т. ШЕВЧЕНКА

У статті досліджується твір раннього періоду творчості Тараса Шевченка. Стаття висвітлює художньо-стильову специфіку романтичних балад поета.

Ключові слова: українська мова, балада, конотація, символ.

Порожнюк А. Л., Мостовая Л. Б. Особенности поэтического языка баллады «Тополя» Т.Шевченко. В статье исследуется произведение раннего периода творчества Тараса Шевченко. Рассматривается художественно-стилевая специфика романтической баллады поэта.

Ключевые слова: украинский язык, баллада, коннотация, символ.

Porozhniuk A. L., Mostova L. B. Peculiarities of T.Shevchenko's «Topolya» ballad's poetic language. The article investigates the early creative work of Taras Shevchenko. The article considers the art and stylistic specifics of the poet's ballads.

Keywords: Ukrainian, ballad, connotation, symbol.

Літературно-художня творчість Т. Шевченка привертала увагу дослідників завжди. Ще за життя поета з'являлися відгуки, рецензії, статті про його твори. Незважаючи на часовий діапазон, що пролягає між добою Т. Шевченка і сьогоднішнім, інтерес до його літературної спадщини не зникає. І понині науковці віднаходять у творах митця лакуни, що торкаються актуальних питань філософського, суспільно-політичного, морального життя наших сучасників, питань мови, культури, літературознавства, історії тощо. Пропоноване у цій статті дослідження ставить за мету з'ясувати жанрову та мовну специфіку раннього твору Т.Шевченка у контексті доби романтизму.

Романтизм, широко поширюючись у першій половині ХІХ століття, сприяв пробудженню української національної самосвідомості. Звернення до минулого, спроби осмислити його та знайти вихід на сучасність, подати його як певні символи та образи, закодовані у глибинах народного життя, послідовно простежуються у творах Т. Шевченка. Одним із провідних жанрів доби романтизму стає балада, в якій яскраво виявляється національний дух її творців, національний характер. Саме в баладі порушуються загальнолюдські ідеали – гідності, честі, совісті, справедливості-, порушується вічна тема бороть-

би добра і зла. Вже у ранній період творчості Т. Шевченко звертається до жанру балади, який представлений трьома творами – «Причинна», «Тополя», «Утоплена». Зазначені твори як зразки романтичної епохи змальовують споконвічний конфлікт між прагненням людини до щастя і перешкодами на шляху до нього.

Балада «Тополя» – один із найкращих творів поета, що порушує питання внутрішньої свободи людини. Іван Франко у своїй студії «Тополя Т. Шевченка» вбачав своєрідність Шевченкового романтизму у зв'язку його з європейською романтикою та з українськими літературно-фольклорними традиціями. У баладі «Тополя» оповідь йде про нещасливу долю дівчини, яка не дочекалась козака, бо той «пішов та й загинув». Дівчина тужить за коханим, а тим часом мати дочку «за старого, багатого нищечком єднала». Художня антиномія *мати-дочка* нерідко зустрічається в українських народних піснях та інших фольклорних жанрах. У баладі Т. Шевченка ця лексична пара опиняється в семантичному полі, що символізує обмеження волі, власного вибору та навіть насильство. Отже, Т. Шевченко накреслює у баладі соціальний конфлікт: дівчину хочуть оддати заміж за старого, багатого, але нелюба. Опинившись у драматичній ситуації, дівчина у відчаї йде до ворожки, а від ворожчиного зілля перекидається на тополя, зливаючись із природою. Метафори та порівняння, в яких самогубство стає актом перетворення людини в дерево, – це улюблений образ міфів усього світу [4]. При схожості сюжетних ліній (у Т. Шевченка, А. Міцкевича, В. Жуковського та ін.) у баладі «Тополя» виразно простежується національний колорит. Він виявляється передовсім у системі поетичних образів, народне підґрунтя яких органічно переплетено з атрибутами романтичної поетики. Лексика Шевченкової балади тематично окреслює реалії, притаманні питомо українському середовищу. Це насамперед номінації людей за родом їх діяльності (*чумак, козак*), назви просторово-рельєфного середовища (*луг, степ, долина, поле, море*), назви дерев (*калина, тополя, верба*), назви птахів (*соловейко, голубка, лебедонька*). У баладі наявна також низка слів, що окреслюють українські етнографічно-обрядові атрибути типу *сопілка, рушники, дружки, попи, ворожка*.

Улюбленим прийомом поетів – романтиків було використання метафоричної символіки. «Смислова та емоційно-оцінна місткість..., акумульована у вторинних номінаціях, засвідчує когнітивні схеми метафоричного переосмислення на основі... національних, фольклорних символів» [5, 83]. У баладі «Тополя» таку естетично-художню

функцію виконують лексеми *голуб* і *голубка*, які символізують закохану пару, а також лексема *тополя*, що є символом дівочої вірності. Етнонаціональний символ тополі, використаний Шевченком у баладі, є тією художньою деталлю, яка, на думку Д. Чижевського, стає символом внутрішнього світу персонажа [6]. Усталена в народній уяві асоціація *тополя – дівчина* формує візуальне сприйняття цілісного образу, який контекстуально відтворюється означуваними словами *тонка, гнучка, стан високий*. Не втрачають художньої вартості у баладі Т.Шевченка й узуальні метафори *серце, вітер*. У канві художнього тексту вони актуалізуються як персоніфіковані суб'єкти: *серце любить, знає, а вітер гуляє, виє, гне*. Т. Шевченко використовує символічно-метафоричну семантику лексеми *вітер* як домінуючу у прийомі композиційного обрамлення. Балада розпочинається і закінчується однаковими рядками: *По діброві вітер віє, Гуляє по полю, Край дороги гне тополю До самого долу*.

Спираючись на надбання українського фольклору, Т.Шевченко не оминає лексики, маркованість якої складалася протягом віків, зберігши при цьому ознаки етнонаціонального мовного колориту: *біле личко, щира правда, синє море* тощо.

Народні витоки поетичної мови Т.Шевченка простежуються і в таких стилістичних фігурах, як художній паралелізм. У баладі «Тополя» цей прийом пов'язаний з народнопоетичною символікою, з прадавнім анімістичним світоглядом українців: *Защебече соловейко В лузі на калині, Заспіває козаченько, Ходя по долині; Не щебече соловейко В лузі над водою, Не співає чорнобрива, Стоя під вербою*. Такого типу синтаксичні конструкції превалюють в українських народних піснях, забезпечуючи створення так званого психологічного паралелізму, який спостерігаємо і в аналізованому творі Т.Шевченка.

Народнорозмовні витоки мови Шевченкової балади простежується як на лексичному рівні, так і на рівні деяких граматичних форм. Так, зокрема, поет вживає дієслівні форми розмовної мови типу *ходя, стоя*: *Заспіває козаченько, ходя по долині. Не співає чорнобрива, стоя під вербою*. Зрідка трапляються і дієслова з суфіксом *-ова-* замість нормативного *-ува-*: *не вік дівовати; будеш пановати*. Стилізуючи оповідь балади під народнопісенну мову, Т. Шевченко використовує нестягнені форми прикметників та займенників *теє лихо, синєє море, чужії люде*, хоча в інших творах поета фіксуються й стягнені відповідники цих лексем. Варіативні граматичні форми має також вживане у тексті балади дієслово *співати*. Порівняймо: *Стануть*

собі, обіймуться,- *Співа соловейко; Не співає чорнобрива, стоя під вербою.* Усічені особові флексії дієслів першої дієвідміни характерні передовсім для розмовної мови, хоча використовуються вони і в сучасній літературній мові, особливо у віршованій. Наявність паралельних форм тих самих слів, як на нашу думку, зумовлена не лише бажанням автора наблизити мову балади до розмовного стилю оповіді, але й вимогами ритмомелодики самого тексту. Колориту розмовності надають баладі й деякі архаїчні граматичні форми типу *на сім світі, сего зілля, сего дива, сміються люде, зострічатися.* В них відбиваються риси староукраїнської мови, які, очевидно, зберігалися в розмовному середовищі за життя поета, у першій половині ХІХ століття.

Привертає до себе увагу і поетичний синтаксис балади «Тополя». Дослідники мови Т.Шевченка неодноразово зазначали, що для творів поета досить показовою ознакою є використання інверсії, відхилення структури речення від нормативного ладу рівня синтаксичної синтагматики [2]. У баладі «Тополя» інверсія простежується у різного типу синтаксичних конструкціях. Інколи це виявляється у постпозиції прикметника відносно означуваного іменника (*стан високий, лист широкий, море широкєє*), але частіше спостерігається зворотний порядок розміщення головних членів речення. Поширеність інверсованих структур типово притаманна народнопоетичній стилістиці – казкам, пісням, думам тощо. У творах Т.Шевченка інверсія, вважає В.Ільїн [2], характеризує урочистість оповіді: *Поважно та тихо У ранню пору На високу гору Сходилися полковники* («У неділеньку святу»). На нашу думку, стилістичний відтінок, акцентований інверсією підмета й присудка, формується насамперед семантикою контексту. У баладі «Тополя» інверсія головних членів речення передає різні темпоральні відтінки дії, вираженої дієсловом-присудком, а саме: а) протяжність подій, станів, процесів сприйняття: *Минув і рік, минув другий...; Сох не вона, як квіточка; Не слухала стара мати; Все бачила чорнобрива;* б) повторюваність дії: *Співа соловейко; Не щєбече соловейко; Не співає чорнобрива.*

Виразним засобом стилістичного синтаксису балади «Тополя» є нагромадження присудків стосовно одного підмета. Така синтаксична однорідність забезпечує економність вислову, мовну експресію, емоційність сприйняття. Вважається, що чим більше в реченні однорідних членів, тим повніша в ньому однотипна розчленованість висловлюваної думки, тим вона ширша й багатша, тим повніше охоплюються нею певні реалії життя [1]. Синтаксичну однорідність у тексті ба-

лади репрезентують зокрема такі конструкції: *Чумак іде, подивиться Та й голову схилить; Хто догляне, розпитає, На старість pomoже?; Пішла, вмилась, напилася, Мов не своя стала, Вдруге, втретє, та, мов сонна, В степу заспівала.*

Важливу стилістичну тональність виявляють речення, ускладнені звертанням. Особливістю Шевченкових звертань є те, що вони мають виразний живомовний характер. Структурно це різнорідні утворення. Найчастіше вживаються звертання-іменники з суфіксами -еньк-, -оньк-, -ус-, -к-: *бабусенько, бабусю, лебедонько, пташко*. Один раз вжито звертання, у складі якого є прикладка: *серце-тополенько*. Як інтимізуючий засіб у баладі використано звертання, до складу яких, крім іменника, входить присвійний займенник: *серце моє, моя сиза, моя пташко, моя доню, мамо моя, доле моя*. Усі наявні в баладі «Тополя» звертання створюють надзвичайно проникливу, задушеву атмосферу, що є відображенням щирості й теплоти душі українського народу.

Специфіку поетичного синтаксису балади визначає й те, що в ній, як і загалом у поезії Т.Шевченка, «речення будуються по-народному» [3]. У баладі «Тополя» фіксуються речення прості, складносурядні, складнопідрядні, безсполучникові складні речення, речення з прямою мовою і різного роду складні синтаксичні конструкції. Найхарактернішою, об'єднуючою усі типи складних речень ознакою є те, що, за висловом І.Огієнка, «в Шевченковій складні панує так звана паратакса, цебто рівнорядні речення, а не накопичення підрядних речень до головного (гіпотакса). ...це робить Шевченкову мову ясною і простою. І цим Шевченко створив свій власний поетичний стиль, опертий на українську пісню не тільки мовою, але й ритмічною формою» [3, 147].

В результаті здійсненого дослідження можна дійти висновку, що в мові твору раннього періоду творчості Т. Шевченка органічно поєдналися риси тогочасної народнорозмовної мови з елементами давньої мови українців. І ці особливості Шевченкової мови простежуються у тексті балади на усіх мовних рівнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дудик П.С. Стилістика української мови: Навчальний посібник / П. С. Дудик. – К.: ВЦ «Академія», 2005. – 368 с.
2. Ільїн В. Курс історії української літературної мови / В. Ільїн. – К., 1957.
3. Огієнко І. Історія української літературної мови / І. Огієнко. – К.: Либідь, 1995. – 294 с.

4. Русанівський В. Історія української літературної мови / В. Русанівський. – К.: АртЕк, 2001. – 392 с.
5. Сукаленко Т. М. Типізовані образні парадигми словесного втілення концепту жінка в українській мові / Т. М. Сукаленко // Українська мова. – 2010. – № 3. – С. 81-98.
6. Чижевський Д. І. Порівняльна історія слов'янських літератур / Д. Чижевський. – К.: ВЦ «Академія». – 2005. – 288 с.
7. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12-ти т.- Т.1/ Редкол.: М. Г. Жулинський та ін. – К.: Наукова думка, 2001. – 784 с.